

Соціально-правові передумови та обґрунтування криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги з метою отримання прибутку

Шаповалова Н. М.¹

Опубліковано	Секція	УДК
23.10.2024	Право	343.2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13983926>

Анотація. У статті аналізуються правові аспекти та виклики надання гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів, зокрема на прикладі України. Дослідження зосереджене на трансформаціях українського законодавства, що регулює гуманітарну підтримку в умовах війни, починаючи з 2014 року. Особливу увагу приділено змінам у Кримінальному кодексі України, які запроваджують відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку.

У статті також розглядаються міжнародні правові акти, такі як Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, що визначають обов'язки держав щодо забезпечення прав цивільних осіб на гуманітарну допомогу. Автор підкреслює роль політичної волі в криміналізації таких правопорушень та акцентує на необхідності вдосконалення законодавства в умовах сучасних конфліктів.

Зазначено, що гуманітарна допомога має ключове значення для захисту населення під час війни, а зловживання нею негативно впливає на суспільство та державу. У статті пропонуються шляхи підвищення ефективності правових інструментів для боротьби з незаконним використанням гуманітарної допомоги, що є особливо актуальним в умовах гуманітарних криз.

В цілому, стаття пропонує комплексний підхід до аналізу сучасних правових проблем, пов'язаних із забезпеченням гуманітарної допомоги під час війни, та вказує на можливі напрями вдосконалення законодавчої бази в цій сфері.

Ключові слова: гуманітарна допомога, незаконне використання гуманітарної допомоги, безоплатна допомога, зловживання допомогою, протиправні дії у сфері благодійності.

Social and legal prerequisites and justification of criminalization of illegal use of humanitarian aid, charitable donations and free aid for profit

Abstract. The article analyzes the legal aspects and challenges of providing humanitarian aid during armed conflicts, particularly using Ukraine as a case study. The research focuses on

---

¹ аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, ORCID ID: 0000-0002-6579-8012

the transformations in Ukrainian legislation regulating humanitarian support during wartime, starting from 2014. Special attention is given to amendments in the Criminal Code of Ukraine, which introduce liability for the illegal use of humanitarian aid for profit.

The article also examines international legal acts, such as the Geneva Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War, which outline states' obligations to ensure civilians' right to humanitarian assistance. The author emphasizes the role of political will in criminalizing such offenses and highlights the need to improve legislation in light of modern conflicts.

It is noted that humanitarian aid plays a crucial role in protecting the population during war, and its misuse negatively affects society and the state. The article proposes ways to enhance the effectiveness of legal tools to combat the illegal use of humanitarian aid, a matter of particular importance during humanitarian crises.

Overall, the article offers a comprehensive approach to analyzing contemporary legal issues related to ensuring humanitarian aid during war and points to potential directions for improving the legislative framework in this area.

Keywords: humanitarian aid, illegal use of humanitarian aid, free aid, abuse of aid, illegal actions in the field of charity.

Вступ

Постановка проблеми. Проблема незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку полягає в підриві суспільної довіри до благодійних ініціатив та правопорядку. В умовах зростання масштабів гуманітарної допомоги під час військового конфлікту в Україні, такі зловживання стають особливо небезпечними. Вони посилюють корупційні ризики, шкодять найуразливішим верствам населення та вимагають вдосконалення правозастосування.

Стан дослідження. Стан дослідження цієї теми є різноманітним і міждисциплінарним. У науковій літературі висвітлюються аспекти зловживання гуманітарною допомогою, зокрема через призму економічних, соціальних і кримінологічних чинників. Однак багато питань залишаються недостатньо вивченими, особливо щодо впливу воєнного конфлікту на збільшення таких кримінальних правопорушень та специфіки притягнення до відповідальності за дані правопорушення.

Метою дослідження є комплексний аналіз соціально-правових передумов та обґрунтування криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги з метою отримання прибутку. Дослідження спрямоване на визначення специфічних ознак суб'єкта такого правопорушення, зокрема службових осіб, і розробку пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики для ефективної протидії цим злочинам в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема під час воєнних дій.

Результати

Протягом історичного розвитку людина наражалася на всілякі лиха, але в наш час людство усвідомило свою відповідальність перед тими, хто постраждав від катастроф, і свою здатність долати їхні наслідки. З цього зростаючого усвідомлення виникла концепція гуманітарної допомоги як відображення солідарності [1].

Нові суспільні реалії, зокрема як позитивні, так і негативні події, незмінно ведуть до формування нових правових і соціальних відносин. Починаючи з військової агресії на Сході України у 2014 році, українське законодавство зазнало значних трансформацій. Серед ключових змін можна відзначити: 1) визначення статусу тимчасово окупованих територій та встановлення порядку перетину кордону між контрольованими Україною регіонами та окупованими територіями; 2) формування правового статусу для осіб, які проживали на території Луганської, Донецької областей та Автономної Республіки Крим; 3) регулювання правового статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО); 4)

затвердження порядку здійснення операції об'єднаних сил; 5) введення юридичної відповідальності за правопорушення, які загрожують національній безпеці України.

Водночас, з початком повномасштабної війни в Україні постала нова суспільна реальність, до якої мусили адаптуватися як державні інституції, так і населення. З перших днів війни особливого значення набули три ключові питання: співпраця населення з окупаційними силами, виконання громадянами обов'язку щодо захисту Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, а також забезпечення базових потреб населення в умовах збройного конфлікту [2, с. 34].

Під час воєнного стану в Україні законодавство зазнало численних змін для врегулювання нових суспільних відносин, спричинених повномасштабною війною. Серед позитивних аспектів можна відзначити швидку реакцію Верховної Ради України на нові виклики. Зокрема, було внесено зміни до Кримінального кодексу, які запровадили відповідальність за колабораційну діяльність та незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку.

Значення цих змін полягає в тому, що під час війни забезпечення права на достатній життєвий рівень, включаючи харчування, одяг і притулок, є одним із ключових завдань держави. Це право, закріплене в міжнародному гуманітарному праві, базується на двох принципах: розрізнення між цивільними та комбатантами та забезпечення захисту й гуманного ставлення до тих, хто не бере участі в бойових діях. Ці принципи охоплюють надання допомоги тим, хто її потребує [3].

Обов'язок держави надавати гуманітарну допомогу закріплений опосередковано в статті 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Згідно з цим документом, держави-учасниці визнають право кожної людини на достатній життєвий рівень для себе та своєї родини, що включає належне харчування, одяг і житло, а також постійне поліпшення умов життя. Вони повинні вживати необхідних заходів для забезпечення реалізації цього права, визнаючи ключову роль міжнародного співробітництва, яке має базуватися на вільній згоді [4].

У міжнародних документах також можна виокремити статті, які стосуються гуманітарної допомоги, хоча прямо не акцентують на цьому терміні. Наприклад, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни містить кілька положень, які регулюють надання такої допомоги:

Відповідно до статті 14, у мирний час або після початку бойових дій, Високі Договірні Сторони, а також сторони конфлікту можуть створювати на своїй або окупованій території санітарні та безпечні зони. Це забезпечує захист від наслідків війни для поранених, хворих, осіб похилого віку, дітей до 15 років, вагітних жінок і матерів із дітьми до семи років.

Стаття 23 зобов'язує Високі Договірні Сторони дозволяти вільне пропускання посилок з медикаментами, санітарними матеріалами та предметами для релігійних обрядів для цивільного населення іншої сторони конфлікту, навіть якщо вона є ворожою. Це також стосується посилок із найважливішими продуктами харчування, одягом і тонізуючими засобами для дітей до 15 років, вагітних жінок та породіль.

Згідно зі статтею 59, якщо населення окупованої території недоотримує необхідні постачання, окупаційна держава зобов'язана погодитися на надання гуманітарної допомоги та сприяти її доставці. Допомога може надходити від держав чи незалежних гуманітарних організацій, таких як Міжнародний комітет Червоного Хреста, і має включати продукти харчування, медичні матеріали та одяг. Усі сторони повинні забезпечити вільне перевезення та охорону цих посилок, дозволяючи огляд і контроль за їхнім призначенням, щоб вони використовувалися на потреби цивільного населення, а не в інтересах окупаційної держави [5].

Таким чином, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни чітко встановлює, що держави мають обов'язок надавати гуманітарну допомогу цивільному населенню, яке перебуває під їхнім контролем, зокрема іноземцям, вільним чи затриманим, а також жителям окупованих територій супротивної сторони. Якщо держава не здатна самотійно забезпечити цих осіб необхідними для виживання ресурсами, вона зобов'язана прийняти пропозиції від третіх сторін щодо надання допомоги [6].

Золотим правилом надання гуманітарної допомоги, якого дотримуються всі організації, що працюють у цій сфері, є гуманітарний імператив: головним пріоритетом є порятунок життя та полегшення страждань. Кодекс поведінки Міжнародного Червоного Хреста та Червоного Півмісяця уточнює цей імператив, зазначаючи: «Право отримувати гуманітарну допомогу та пропонувати її... де б вона не була необхідною». Це означає, що кожен, хто потребує допомоги, має право її отримати, незалежно від раси, класу, політичних переконань, етнічної приналежності, статі чи інших ідентифікуючих характеристик.

Гуманітарні кризи часто найбільше впливають на найвразливіші верстви населення, хоча вони не дискримінують за соціальними ознаками. Наприклад, у Сирії родини, які колись належали до середнього класу, втратили все через одну з найбільших гуманітарних катастроф сучасності. Без гуманітарної підтримки багато родин і цілих громад ризикують опинитися в порочному колі бідності, яке може мати довготривалі наслідки для майбутніх поколінь. Гуманітарна допомога не лише полегшує наслідки кризи, але й запобігає подальшому загостренню соціально-економічних проблем [7].

Правові засади захисту права на гуманітарну допомогу в умовах збройного конфлікту ґрунтуються на спільних довготривалих інтересах міжнародної спільноти щодо забезпечення безпеки громадян, які стали жертвами воєнних дій. Ці юридичні норми спрямовані на мінімізацію руйнівних наслідків війни та регламентують поведінку як безпосередніх учасників конфлікту, так і нейтральних держав, залучених до процесу надання гуманітарної підтримки.

Зазначені правові положення тісно взаємодіють з діяльністю міжнародних організацій та установ, відповідальних за координацію та реалізацію гуманітарної допомоги. Законодавство у сфері гуманітарної допомоги під час війни є досить розвиненим, що зумовлено низкою факторів. Зокрема, в умовах збройного протистояння звичайні міждержавні відносини зазнають суттєвих змін, а населення країн-учасниць конфлікту втрачає доступ до стандартних механізмів захисту, що притаманні мирному часу.

Складні питання, пов'язані з гуманітарним доступом, полягають у пошуку балансу між безпекою та ефективністю доставки допомоги, а також у визначенні можливих напрямків подальшого уточнення. Незважаючи на це, доставка гуманітарної допомоги під час кризових ситуацій є загальноприйнятою міжнародною практикою. Однак такі дії часто пов'язані з ризиками для життя та викликають специфічні виклики у сфері благодійної діяльності.

Однією з визначальних характеристик сучасних конфліктів є посилення впливу психологічного фактору, що стало наслідком переходу суспільства від індустріальної до інформаційної системи. Відтак, роль благодійності в умовах таких конфліктів значно зросла, що підкреслює важливість цієї діяльності в сучасному суспільстві [8, с. 6].

Під час війни одним із проявів девіантної поведінки є прагнення отримати прибуток за рахунок зловживання наданими правами в умовах гуманітарної кризи. Відсутність належного державного контролю або можливостей для його реалізації сприяє збільшенню випадків таких порушень. У період воєнного стану значно збільшився обсяг гуманітарної допомоги, благодійних пожертв і безоплатної підтримки,

що надходили до України, що, у свою чергу, стало передумовою для масових випадків незаконного використання цих ресурсів з метою отримання прибутку.

Одним із факторів, що сприяли зростанню таких правопорушень, стала недобросовісність окремих учасників благодійної діяльності, які зловживали своїми правами. Ця проблема стала особливо гострою під час активних бойових дій в Україні [9, с. 148].

Протягом війни майже щодня фіксувалися випадки привласнення гуманітарної допомоги з метою особистого збагачення. Це призводило до того, що військові та цивільні особи не отримували в повному обсязі необхідні їм ресурси. Більше того, у соціальних мережах почали з'являтися оголошення про продаж товарів і речей, отриманих безкоштовно в рамках гуманітарної допомоги.

Саме тому 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», який набув чинності 3 квітня 2022 року. Згідно з цим законом Кримінальний кодекс України було доповнено новою статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [10].

Хотіли б зупинитися на аналізі проєкту та пояснювальної записки до проєкту № 7146 від 13 березня 2022 року, на основі якого і були ухвалено аналізовану норму Кримінального кодексу України [11].

Насамперед варто наголосити, що пояснювальна записка досить обмежено та не зовсім коректно описує підстави для прийняття змін до кримінального закону. Адже мета прийняття закону визначена як «встановлення кримінальної відповідальності за нецільове використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану». Водночас, це явно не відповідає змісту та структурі статті 201-2 Кримінального кодексу України. Адже, «вчинення дій, в умовах воєнного або надзвичайного стану» названо як обтяжуюча обставина. Крім того, вказана мета фактично встановлює темпоральні рамки для дії норми, що суперечить принципам матеріального кримінального права [12].

Характеризуючи соціальну обумовленість криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку, слід звернути увагу на масштаб поширення таких правопорушень. Як вже зазначалося, нагальна потреба у криміналізації цих дій виникла у зв'язку з повномасштабним вторгненням, однак зловживання гуманітарною допомогою почали фіксувати ще з 2014 року.

Наприклад, у Тернополі було викрито незаконну діяльність благодійної організації, яка з 2018 року отримувала значні суми грошей і навіть звітувала перед громадськістю про їх витрачання. Водночас, із мільйона гривень, умовно отриманих на рахунок, лише 100 тисяч було витрачено на потреби Збройних сил України, а решта коштів використовувалася для придбання транспорту та коштовностей для особистих потреб.

Це не був поодинокий випадок. Відсутність належної системи нагляду та контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги сприяла поширенню таких зловживань, що з часом набули системного характеру. Як наслідок, негативний вплив на суспільство та державу значно зріс, що підкреслює необхідність активізації боротьби з такими злочинами [13].

Важливим аспектом, який підлягає розгляду під час вивчення соціальної обумовленості криміналізації того чи іншого діяння є вивчення факторів (підстав) криміналізації. Зокрема, М. Олейнічук переконаний, що до структури соціальної обумовленості кримінально-правової заборони належить: соціально-кримінологічні принципи кримінально-правової заборони; етичні принципи кримінально-правової заборони; міжнародно-правові принципи кримінально-правової заборони та культурно-історичні принципи кримінально-правової заборони [14].

На думку Є. Назименка та Д. Демчишина, соціальна обумовленість кримінально-правової заборони визначається кількома ключовими факторами:

Історичні фактори – відповідність кримінально-правової заборони історичним традиціям або змінам у суспільному житті.

Прогностичні фактори – оцінка можливості запобігання суспільно небезпечним діям за допомогою кримінально-правових засобів. Важливими аспектами є суспільна корисність заборони, кримінально-політична адекватність (співмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації), а також наявність ресурсів для ефективного переслідування осіб, які вчинили такі дії.

Техніко-юридичні фактори – забезпечення системно-правової несуперечливості, чіткість і ясність законодавчих формулювань, а також повнота і ненадмірність заборони.

Ці фактори визначають доцільність та ефективність кримінально-правової заборони в конкретних соціальних умовах [15, с. 81].

Ключовим чинником під час криміналізації неправомірного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або інших видів безоплатної підтримки завжди була наявність політичної волі. Незважаючи на те, що об'єктивні передумови для таких правопорушень існували ще задовго до початку повномасштабної війни, ситуація загострилася після 2014 року, коли обсяги гуманітарної допомоги до України значно зросли, а разом з ними і кількість шахрайських дій у цій сфері.

Відсутність політичної волі тривалий час стримувала процес криміналізації подібних дій, що свідчить про дисбаланс між об'єктивними факторами і політичними рішеннями. На нашу думку, таке співвідношення сил не можна вважати збалансованим, адже чітко простежується перевага політичної волі над об'єктивними потребами.

Нинішній порядок речей не відповідає принципам правової держави. У правовому суспільстві має існувати гармонія між трьома ключовими факторами: об'єктивним, політичним і системним. Викривлення та зміщення акценту на будь-який з цих факторів неминуче призводить до суб'єктивних, несистемних і неправових рішень, зокрема, до ухвалення суперечливих правових норм.

Системний фактор у процесі криміналізації спирається на комплексну правову доцільність, яка базується на необхідності узгодженості, повноти та відповідності правових механізмів регулювання об'єктивних суспільних відносин. Цей підхід гарантує, що криміналізація слугуватиме винятково об'єктивним цілям, зберігаючи гармонію між соціальними потребами та правовими інструментами.

Будь-яке відхилення від цього принципу свідчить про суто політичне або навіть підприємницьке використання кримінально-правових засобів, яке позбавлене соціальної обумовленості та правової логіки. Саме тому ключовою метою криміналізації повинна бути лише об'єктивність, яка забезпечить правове врегулювання суспільних відносин [16, с. 35].

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що криміналізація незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або інших видів безоплатної допомоги є своєчасним і необхідним законодавчим кроком. Важливо підкреслити, що умови воєнного стану значною мірою спричинили потребу оперативного законодавчого реагування на нові суспільні виклики.

Прийняття законопроекту, який передбачає доповнення Кримінального кодексу відповідною статтею щодо криміналізації такого роду злочинів, хоча й має певні недоліки, проте відповідає основним принципам криміналізації. Зокрема, він має об'єктивний характер, узгоджений з політичною волею та враховує системний підхід. Цей законодавчий акт спрямований на правове врегулювання суспільних відносин, які, з огляду на умови воєнного стану, набули особливої актуальності.

Список використаних джерел

1. Bosko J. The right to humanitarian assistance. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400023159a.pdf>
2. Bondarenko O., Reznik O., Utkina M. Novelization of the Criminal Code of Ukraine During the 2022 Russian Invasion. Journal of International Legal Communication. 2022. № 4 (1). P. 31-38.
3. International Conference of the Red Cross and Red Crescent. (1965). Resolution XXVIII. In Proceedings of the 20th International Conference of the Red Cross and Red Crescent. Vienna, Austria. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400011311a.pdf>
4. Указ Президії Верховної Ради Української РСР про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, № 2148-VIII, від 19 жовтня 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), 1949. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war>
6. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), 1949. Available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war>
7. Humanitarian Aid Explained. Concern Worldwide, 2020. URL: <https://concernusa.org/news/humanitarian-aid-explained/>
8. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2015. С. 6–7., с.4.
9. Резнік О.М. Реформування правоохоронних органів в аспекті забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Право і суспільство. 2016. N.2 С.145-151
10. Про медіа в Україні: Закон України від 13 вересня 2022 року № 2155-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>
11. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманітарної допомоги: Законопроект № 39207. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39207>
12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманітарної допомоги: Законопроект № 1245208 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245208>
13. Перепродують гуманітарку в магазинах, на ринках, виставляли на OLX. Офіційний веб-ресурс. OLX. URL: https://tvoemisto.tv/blogs/pereproduyut_gumanitarku_v_magazynah_na_rynkah_vystavlyaly_na_olh_132271.html
14. Олейнічук О.М. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за безпідставну невивплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (принципи криміналізації та декриміналізації). URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6466/1/10.16_topic_Oleinichuk%200.pdf
15. Назимко Є. С., Демчишин Д. А. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони хуліганських дій. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 2 (75). С. 74-87
16. Фоменко, М. В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. № 2 (25). С. 33-39.

